

Josep PERARNAU I ESPELT

NOVES DADES BIOGRÀFIQUES DE MESTRE
ARNAU DE VILANOVA

Tot i que no sigui la seva finalitat, el primer article d'aquest volum conté dades o interrogants que poden contribuir ara i en el futur a precisar la biografia del nostre gran metge i espiritual. Les referències als cinc anys que van del 1292 al 1297 i la hipòtesi de treball, segons la qual en aquells anys Arnau s'hauria allunyat del mètode cabalístic i, influït per comentaris d'autors jueus sobretot al llibre de *Daniel*, hauria elaborat una alternativa cristiana a les expectatives jueves d'alliberació nacional fixades en l'any 1358, predient que l'Anticrist es trobaria en plena activitat l'any 1376, és una perspectiva que, si es confirmés, contribuiria a aclarir uns anys importants en la trajectòria mental d'Arnau de Vilanova. També sembla dada no explicitada fins ara el fet que el procés entorn del *De tempore adventus Antichristi*, i, amb més precisió, entorn del seu nucli primitiu, el *Tractatus de consummatione saeculi*, fou un procés «in causa fidei» o inquisitorial.¹

Ara, però, en aquestes pàgines miraré d'aportar qualche dada entorn de tres punts molt concrets: el de si fra Martín d'Ateca és «compatriota» d'Arnau de Vilanova, el de la possible relació entre Arnau i Guiard de Cressonessart i la petició política feta pel mestre al rei Robert d'Anjou en la seva visita del 1309.

1. Hom pot veure en l'article inicial d'aquest volum l'apartat intítulat *Sentit del 'Tractatus de consummatione saeculi'*, en particular el text corresponent a les notes 63-69. La interpretació hebrea del llibre de *Daniel* és esmentada pel mateix Arnau de Vilanova en el text de les línies 885-887 del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* en l'edició d'aquest volum. Sobre la qualificació del procés, hom pot veure la introducció citada, apartat *Les peces de la controvèrsia*. Aquesta referència a influxos en la trajectòria mental d'Arnau de Vilanova justifica la presentació d'una possibilitat, la que hagués llegit literatura cristiana de polèmica antijueva, com és ara la *Epistula Severi*; m'ho fa preguntar el fet de trobar l'expressió «...sittis nostrum sanguinem...» (AMENGUAL, Col·lecció Bernat Metge 244), Barcelona 1987, 55, línia 5, indubtablement paral·lela de la de la línia 873 del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*, «...omnem christianorum sanguinem sitiunt»; no se'n pot treure cap conclusió, ans només posar un interrogant.

D'altra banda, ara es presenta l'ocasió adient de remarcar la notícia que Francesc Eiximenis proporciona sobre una de les estades del mestre a Girona: «Açò matex (és a dir, «...que sens dupte en açò defallen molt los presents metges, si ells de tots punts se regexen segons les medicines passades e segons los prossesos ordenats per los metges antichs...») dix Mestre Arnau de Vilanova, de bona memòria, metge excel·lent, estant en Girona e curant una infanta del braç qui li era seccat, manant al cirúrgich que no li servàs lo cós de medicina, per la raó al·legada, mas que tot jorn li faés posar una mànega neta de drap de li sobre aquell braç; e féu-ho, e axí guarí plenàriament», *Dotzè llibre del Cristià*. Segona part, volum segon, a cura de Curt WITTLIN..., Girona, Col·legi Universitari i Diputació 1987, 481, lín. 29-33.

I. ¿FRA MARTÍN D'ATECA, COMPATRIOTA D'ARNAU DE VILANOVA?

Pocs punts han estat darrerament tan remoguts com el del probable lloc de naixement aragonès d'Arnau de Vilanova. Hom ha aportat, a confirmació de tal hipòtesi, una expressió de l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca, praedicatorum*, segons la qual aquest hauria estat anomenat pel metge, «compatriotae meae» (*sic!*), més encara, deixant campar la fantasia, hom hipotitza que Arnau hauria après els primers rudiments de llatí en el convent dominicà de Calataiud i que en la seva joventut hi hauria pogut conèixer l'esmentat frare.²

És realment de doldre que el text de l'*Antidotum...* no digui tal cosa. I no sols no la diu, sinó que el silenci és tant més significatiu quant més hauria estat un element aprofitable per Arnau en la seva polèmica contra Martín d'Ateca, si entre ells hi hagués hagut aquesta relació de «compatriotisme».

Les proves: els «compatriotas meos»,³ segurament idèntics amb els «filiis nationis», esmentats unes quantes línies més amunt,⁴ eren unes persones presents en cort romana a Perusa, entre les quals sembla comptar-se l'aleshores bisbe de Mallorca, segurament Guillem de Vilanova,⁵ i a través de les quals el mestre intentava de tenir còpia del tractat escrit contra ell per fr. d'Ateca, tractat que els dominicans d'aquella ciutat posseïen i amb el qual feien babarotes als esmentats «compatriotas meos», sense que els permetessin de llegir-lo i molt menys de copiar-lo. No constant que el dominicà aragonès fos present a Perusa en aquell moment, ans, a base del text d'Arnau, donant per descomptat que no hi era, ell, certament, no és inclòs entre els «compatriotas meos».

2. John F. BENTON, *New Light on the Patria of Arnald of Villanova: The Case for Villanova de Jiloca near Daroca*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 51-52 (1978-1979 [1983]), 223-224. Encara que en aquest punt Benton citi l'article de Joaquim CARRERAS I ARTAU i Miquel BATLLORI, *La patria y la familia de Arnau de Vilanova*, «Analecta Sacra Tarraconensia», XX (1947), 11, l'equivocació no és d'aquest article sinó del primer. Hom pot veure en relació a aquest tema la identificació d'un Juan de Ejulbe dins ATCA, VI (1987), 346. Un resum de l'article de Benton es troba dins ATCA, III (1984), 384-385, núm. 1522.

3. Trobant-se en un mateix context les frases esmentades en aquesta i en les dues notes següents, copiaré tot el text que les afecta i així el lector podrà tenir notícia del conjunt. Es tracta del fragment inicial del *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum*, dedicat al bisbe de Mallorca, i diu així: «Credo, karissime pater, quod a vestra memoria non effluxerit cum quanta diligentia Perusii dedissetis operam quod mihi fieret copia de tractatu, quem frater Martinus de Atheca contra Denuntiationes meas ediderat, nec id potuistis cum Predicatoribus obtinere, qui tunc ibidem ipsum filiis nationis hinc inde cum boatu iactantie multiplicis ostentabant. Ego vero, memor vestre paterne monitionis, post recessum vestrum a curia studui ferventer copiam habere, nec potui. Nam ex quo patuit adversariis quod ego sollicitabam compatriotas meos ut facerent me habere, numquam postmodum quisquam eorum potuit obtinere quod ad legendum per horam ei concederetur», Vat. lat. 3824, f. 237c.

4. Vegeu el text transcrit en la nota anterior.

5. Vegeu el text transcrit en la nota 3.

Això no obstant, és explícitament present en l'*Antidotum...*, i no sols en el títol, on consta que el tractat és escrit contra fra Martín d'Ateca. Heus ací el fragment que recorda una trobada personal, sembla a La Sgurgola, l'estiu del 1302, quan Arnau de Vilanova redactava el *De mysterio cymbalorum Ecclesiae*:

«...dicit (*Martín d'Ateca*) se audivisse a me quod (*l'Anticrist*) iam natus erat et trium annorum. Verum est enim quod venit ad cellam meam et con-sedit mecum in lecto meo et, omnibus aliis exclusis, protestatus est mihi quod ut amicus me visitabat, tum quia fuerat aliquando confessor meus, tum quia sciebat me ordinem serenissime dilexisse, nunquam tamen mihi verbo vel facto manifestavit quod aliquid scriberet contra meas editiones. Tunc autem interrogatus ab eo quid scirem de Antichristo, respondi ut supra. Ex quibus patet quod ad me tunc accessit ut explorator, et interrogavit ut seductor et revelavit secretum ut proditor». ⁶

I encara a l'acabament de l'*Antidotum...*, després de criticar-li una manca de coherència en unes citacions bíbliques, rebla el clau amb una certa satisfacció: «Ego autem, volens deferre confessori meo, dico quod hec oblivio processit a morbo et non a mero». ⁷

Ara ve la pregunta: ¿No hauria aprofitat i li hauria retret el detall d'ésser conterrani, si realment ho hagués estat? Jo no m'atreveixo a aventurar cap resposta, però el silenci no és precisament una prova a favor de l'origen aragonès d'Arnau de Vilanova. Ben al contrari, car entre les raons adduïdes i recordades a fi d'ésser acceptat com a «amicus» d'Arnau, Martín d'Ateca no esmentà la pretesa «conterraneïtat», detall que certament era apropiat a fi de fer-se passar i acceptar com a amic a l'estranger. Per això, l'explicació més natural per a explicar tal silenci és que la dita «conterraneïtat» no fou esmentada perquè no existia. D'altra banda, no crec que es pugui deduir res del fet que Arnau de Vilanova hagués tingut Martín d'Ateca per confessor, car només es podria deduir tal conclusió si constés que tal relació es donà, posem per cas, a Calataiud. Però aquest extrem no consta.

Concloem, doncs: Arnau de Vilanova no sols no anomena fra Martín d'Ateca compatriota seu, ans explica que, en el moment adequat per a fer constar tal detall, aquest no fou esmentat, cosa que converteix el silenci en indicador fort de la manca de tal «compatriotisme».

6. *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum*, Vat. lat. 3824, f. 245a.

7. *Ibid.*, f. 254b.

II. ARNAU DE VILANOVA I GUIARD DE CRESSONESSART

La recent publicació de peces del procés inquisitorial parisenc a càrrec de Marguerite Porete i de Guiard de Cressonessart ha portat nova claredat a un capítol de la biografia d'Arnau, del qual fins ara hom desconeixia el sentit.⁸

Comencem resumint els fets en allò que afecten el nostre metge. Guiard de Cressonessart, clergue del bisbat de Beauvais i beguí, defensor públic de Marguerite Porete i per això sospitós d'heretgia i encausat per la inquisició potsen a començaments de la tardor del 1307, aguantà durant any i mig sense voler jurar ni sotmetre's a les preguntes de l'inquisidor, tot i haver estat excomunicat per aquest capteniment seu. Però entre el tres i el nou d'abril del 1309 se sotmeté a l'interrogatori inquisitorial i informà tant sobre la que ell considerava missió seva com sobre els seus seguidors, dels quals digué que no eren «nisi illi qui tenent et portant tunicam longam et zonam pelliceam, que zona est de essentia habitus»,⁹ cosa que els convertia en imitadors de Joan Baptista, car, «quia non posset habere patronum in novo testamento propter prohibitionem ecclesie, resumit in veteri».¹⁰

El sol esment de la «zona pellicea» porta a preguntar-se si Guiard de Cressonessart i el seu grup no serà el destinatari del tractat, dissortadament incomplet, afegit al volum d'obres religioses d'Arnau en llengua llatina anteriors al 1305, l'actual Vat. lat. 3824, text que un servidor vaig publicar a fi de demostrar que tal escrit no era l'*Alia informatio beguinorum*, prohibida per la sentència condemnatòria d'obres religioses del mateix Arnau i publicada a Tarragona el 6 de novembre del 1316. Recordaré només que, sense conèixer ni la darrerament publicada ni cap altra documentació del procés inquisitorial parisenc contra Marguerite Porete i Guiard de Cressonessart, el vaig intitular justament *De zona pellicea*.¹¹ Fixem-nos, doncs, un moment en aquest text i ens serà possible de fer les següents constatacions:

primera, que fou afegit al Vat. lat. 3824 quan aquest ja havia estat acabat de copiar no gaire després del 24 d'agost del 1305, data del darrer dels textos del volum pròpiament dit;¹²

8. Les peces han estat publicades per Paul VERDEYEN, *Le procès d'inquisition contre Marguerite Porete et Guiard de Cressonessart (1309-1310)*, dins «Revue d'Histoire Ecclésiastique», LXXXI (1986), 47-94.

9. Declaració de Guiard de Cressonessart datable d'entre el 3 i el 9 d'abril del 1309, copiada en l'article citat en la nota anterior, 67.

10. *Ibid.*, 66.

11. Publicat a tall d'apèndix en l'article *Trobada de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 508-512.

12. En efecte, el darrer dels textos copiats en l'esmentat volum és la *Praesentatio facta Burdegaliae coram summo pontifice Clemente V*, datada «anno...millesimo tercentesimo quinto... mensis augusti die vigesima quarta...», Vat. lat. 3824, f. 255d.

segona, que conté una aplicació de les exigències de la virtut de la humilitat clarament pensada per a algú que no sols es considerava perseguit, ans encara era acusat d'heretgia;¹³

tercera, que conté una valoració tant d'allò que pot ésser vàlid en el fet de col·locar-se sota el patronatge de Joan Baptista, com en particular en el de cenyir-se de «zona pellicea», sempre, però, dins la més estricta obediència a les autoritats de l'Església.¹⁴

De tot això se'n dedueix que és evident la pregunta de si el *De zona pellicea* no és la resposta d'Arnau de Vilanova a una doble pregunta, la de si calia sotmetre's a l'inquisidor i la de si calia complir la prohibició d'introduir un nou hàbit religiós, al marge dels aprovats per l'Església.

I com que ja coneixem la resposta d'Arnau, també és obvi d'entreveure dues possibles conseqüències: que fou aquesta resposta la que produí el canvi d'actitud de Guiard de Cressonessart, després d'un any i mig d'entestament a no sotmetre's a l'autoritat de l'inquisidor, i que el *De zona pellicea* hauria estat escrit entre el començament de la tardor del 1307 i l'abril del 1309, probablement, doncs, durant l'any 1308.

13. Encara que resulti llarg, copio el paràgraf, en el qual tot sembla encaixar amb la situació de Guiard de Cressonessart, com si hagués estat escrit pensant en ell: «Quantum ad humilitatem..., semper erit in preceptis ecclesiasticis obediens, in consiliis honestis adquiescens, in iniuriis paciens, ita quod nec murmurabit, nec increpabit, nec litigabit, ut verum doctorem perfectionis evangelice se ostendat, ymitacione Christi, «qui, cum malediceretur, non maledicebat, sed tradebat se iudicanti iniuste». Item imitatione apostolorum et discipulorum Christi, de quibus dicit apostolus: «Maledicimur et benedicimus». Item ad implendum doctrinam Christi, qui dicit: «Si quis te percusserit in una maxilla, prebe ei et alteram, et si quis angariaverit te mille passus, vade cum eo duo milia». Item ad implendum doctrinam apostoli, qui dicit quod «servum Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, et cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati». Et illud quod dicit: «Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa paciencia, in tribulacionibus, etc.». Propter quod, si quis diceret me fore hereticum, non dicerem: «Mentiris», sed: «Frater», aut: «Domine, salva reverentia tibi debita, non sum»..., *Troballa...* (citat en la nota 11), 508-509, lín. 18 i 22-36.

14. «Cultor autem veritatis evangelice non debet sibi facere regulam de aliqua persona nisi de Christo. Et, si ab aliis sumpserit exemplum, non debet hoc facere nisi quantum Christo et sue veritati se conformant vel conformarunt. Unde, si quis diceret quod zonam pelliceam gerit ad imitationem Johannis Baptiste..., scire debet quod sic convenit ex devocione imitari Johannem, quod nullo modo preiudicet veritati Christi...», *ibid.*, 510, lín. 67-73; encara: «...possibile est quod rectores ecclesie, qui prohibent non (*sic!*) gerere zonam pelliceam,... Et ideo, si quis post predictam inhibitionem zonam iamdudum portaret, tunc pertinacia manifestaret eum non habere humilitatem evangelicam, sed superbiam...», *ibid.*, 510, lín. 92-93 i 511, lín. 108-110; i finalment: «...cum dicunt quod Christus libertatem dedit quibuscumque fidelibus ymitandi Johannem Baptistam, scire debent quod istud est verum quantum ad ea que significantur per observantias Johannis et non quantum ad signa significantia», *ibid.*, 511, lín. 114-117.

III. ENTORN DE LA DARRERA VISITA D'ARNAU DE VILANOVA A ROBERT D'ANJOU

Pocs historiadors de l'època del barroc veuen reconeguda encara la seva autoritat basada en el domini de les fonts arxivístiques com Pierre Dupuy, autor de la encara cèlebre *Histoire du differend entre Philippe le Bel et Boniface VIII*. Aquest mateix autor escriví una *Deduction des droits du Roi sur les Royaumes de Sicile et de Naples contre les pretentions du Roi d'Espagne*, de la qual hi ha còpia manuscrita a Carpentras, Bibliothèque Inguimbertaine, ms. 240, ff. 1-39, del pas del segle XVII al XVIII. Al foli 10r podem llegir aquesta notícia, datada al marge amb la xifra de l'any «1309». La copio respectant la grafia d'aleshores, diversa de la del francès actual:

«Robert succedda a Charles II son pere; fut investi et courone Roi de Hierusalem et de Sicile par le Pape: Frederic ensuite de ce traicte et recognoisant l'iniustice de sa possession envoa Arnaud de Villeneuve, un des grands personages de son temps, vers Robert lui dire qu'il avoit entrepris la conquete de la Terre Sainte, lui demanda, pour colorer son voyage, quil lui cedat le titre de Roi de Hierusalem, et quil estoit resolu de lui cedder la possession de la Sicile. Robert respondit quil ne pouvait ceder ce titre quil avoit de ses ancestres, que pour la Sicile elle ne lui pouvoit pas manquer, estant son droit recognu de tout le monde».

«Prima faç», que deien els medievals, és a dir, al primer cop de vista, la informació, àdhuc reduïda al seu nucli (la petició del títol de «rei de Jerusalem» a favor de Frederic de Sicília), sembla difícil de creure, car, si no altra cosa, és contrària a la posició arnaldiana de desconfiança total en les croades, tal com consta en el text del *De tempore adventus Antichristi* i és explicat en la introducció al primer article d'aquest volum.¹⁵

Però si ens fixem en l'explicació d'Arnau, veurem que aquest desestima les croades només en la mesura en què són contràries a la predicció de Jesucrist que «Hierusalem calcabitur a gentibus donec impleantur tempora nationum»,¹⁶ per tant, per a les èpoques anteriors als temps finals. Per això, la seva negativa no es podria estendre al moment en el qual Jerusalem i la Terra Santa es trobessin a punt de caure com fruita madura, perquè els ha arribat el temps determinat per Déu. En efecte, ja en la resposta de l'any 1300 als teòlegs de París, Arnau de Vilanova, coherent amb les seves expectatives escatològiques, prometia per al segle XIV la desfeta de la secta de Mahomet «in capite et in membris», proclamava exultant que ja despuntava el temps de la plenitud dels gentils i que ara sí es podien preparar els fidels a adquirir i a posseir amb seguretat i pau la Terra Santa.¹⁷

15. *De tempore adventus Antichristi*, text de les línies 1250-1271 en la transcripció d'aquest volum.

16. *Ibid.*, lín. 1269-1270 i Lc XXI, 24.

17. *Ibid.*, línies 1279-1292.

El mateix Arnau preveia que aquells esdeveniments finals imminents s'acostaran en passos d'una durada de vint-i-quatre anys cada un i Henry of Harclay recordava tal previsió.¹⁸

Si, d'altra banda, tenim present la proclamació que, d'acord amb la intuïció que Arnau tenia dels plans divins per als anys immediatament futurs, Frederic de Sicília era cridat particularment per Déu a ésser el braç temporal del papa espiritual «qui ab aytal rey porgarà tot crestianisme e tornarà'l universalment a la veritat primera, ço és, de Jesuchrist e dels apòstols»,¹⁹ considerarem molt versemblant la informació proporcionada per Pierre Dapuy i, en conseqüència, amb la mateixa versemblança podrem completar el coneixement dels darrers temps de la vida d'Arnau de Vilanova amb una activitat destinada no sols a proclamar, ans també a preparar els esdeveniments que havien de desembocar en els temps finals.

Barcelona, juny del 1989

Josep PERARNAU I ESPELT

FRAGMENTS EN CATALÀ DEL TRACTAT PERDUT D'ARNAU DE VILANOVA *DE FINE MUNDI* EN UNA DISPUTA ENTORN DE LES PREVISIONS ESCATOLÒGIQUES (Vilafranca del Penedès i Barcelona, 1316-1317)

Una combinació de factors, bàsicament sortosos, han estat la causa, primer, que es conservés un fragment de pergami, emprat a tall de farciment de les cobertes d'un manual notarial dels aplegats en l'Arxiu Provincial de Girona, i després, que a mi em piqués la curiositat d'intentar de llegir alguna de les paraules visibles en el pergami esmentat. El director d'aquell arxiu en el moment de la troballa, senyor Enric Mirambell i Belloc, al qual és d'estricta justícia agrair al seu interès a donar satisfacció als meus desigs, encarregà la nova enquadernació del volum, cosa que permeté de tenir tot allò que s'ha conservat del pergami amb el corresponent text, dissortadament incomplet.

18. *Ibid.*, lín. 770-782; HENRY OF HARCLAY, *Utrum astrologi vel quicumque calculatores possint probare secundum adventum Christi*, dins Franz PELSTER, *Die Quaestio Heinrichs von Harclay ueber die zweite Ankunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV Jahrhunderts*, dins «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 59, lín. 4-11.

19. ARNAU DE VILANOVA, *Informació espiritual al rei Frederic de Sicília*, dins *Obres catalanes*. Vol. I: *Escrips religiosos* (Els Nostres Clàssics 53-54), Barcelona, Editorial Barcino 1947, 242, lín. 4-16.